

PAULINA LEGUTKO-KOBUS

Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

ŚWIADOMOŚĆ EKOLOGICZNA I KAPITAŁ SPOŁECZNY A WDRAŻANIE ROZWOJU ZRÓWNOWAŻONEGO

Abstract: Ecological Awareness and Social Capital and Implementation of Sustainable Development. The importance of social commitment to sustainable development and the need of forming of the *homo cooperativus* attitude are underlined in the principles of *sustainable economics*. Environmental awareness and social capital are two key factors that influence the implementation of sustainable development. The main aim of the article is to analyze of both concepts definitions and to indicate the relationship between them. It also classifies social attitudes resulting from the level of social capital and ecological awareness.

Keywords: Ecological awareness, homo cooperativus, social capital, sustainable development.

Wprowadzenie

Rozwój zrównoważony, jako koncepcja i paradygmat rozwoju i globalnego i lokalnego nakierowany jest na zapewnienie wysokiej jakości życia, która jest kategorią subiektywną. Dlatego też jej określenie i dążenie do jej osiągnięcia, przez realizowane cele, wymaga zaangażowania społeczności lokalnej w procesy decyzyjne oraz współpracy w implementacji. Odnosząc się do najczęściej przywoływanej definicji *rozwoju zrównoważonego* (pochodzącej z Raportu Brudtland) należy wskazać, że jest to rozwój zaspokajający potrzeby obecnego pokolenia, ale dający równocześnie możliwości zaspokojenia potrzeb przyszłym pokoleniom [Nasza... 1991: 67]. Żeby możliwy był rozwój społeczno-gospodarczy uwzględniający zasady sprawiedliwości wewnątrz- i międzygeneracyjnej potrzebna jest akceptacja i społeczne przyzwolenie dla wdrażania rozwoju zrównoważonego [Legutko-Kobus 2013], a gwarancją osiągnięcia tego stanu jest wysoka świadomość ekologiczna oraz stabilny i wysoki poziom kapitału społecznego.

Dyskusja nad nieadekwatnością podejścia ekonomii tradycyjnej do zagadnień relacji człowiek – gospodarka – środowisko oraz przyjęcie zasad ekonomii zrównoważonego rozwoju (*sustainable economics*), to przejście od *homo oeconomicus* do *homo*

cooperativus [Rogall 2010:139, 189-191]. *Homo cooperativus* jest podmiotem działań etyki antropocentrycznej¹, a charakteryzuje go m.in. sprawiedliwe postępowanie, zdolność do współpracy, odpowiedzialność, harmonia ze światem, postępowanie zgodne z zasadami zrównoważonej demokracji, odwrót od konsumpcjonizmu, troska o życie przyszłych pokoleń, akceptacja działań politycznych państwa i instytucji społecznych oraz szacunek wobec przekonań jednostkowych i społecznych [Stasiak 2013: 223]. Przez zestaw cech, które go charakteryzują, staje się gwarantem implementacji rozwoju zrównoważonego, rozumianego jako przewyższanie współczesnych zagrożeń dla dobrostanu człowieka oraz podmiotem refleksji nad jakością życia i charakterem postępu [Tyburski 2011: 85].

Wychodząc z tych przesłanek, w opracowaniu podjęto próbę odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

- jak definiować świadomość ekologiczną i jakie czynniki na nią wpływają?
- jak definiować kapitał społeczny?
- na ile świadomość ekologiczna i kapitał społeczny stanowią element pomiaru rozwoju zrównoważonego?
- czy i w jaki sposób świadomość ekologiczna i kapitał społeczny mogą przekładać się na postawy sprzyjające wdrażaniu rozwoju zrównoważonego?

Tak sformułowane pytania zdeterminowały układ tekstu oraz zastosowane metody analizy, tj. *desk* i *web research*, na podstawie których powstał.

1. Świadomość ekologiczna – definiowanie i czynniki wpływające na jej kształtowanie

Przystępując do rozważań związanych z definiowaniem świadomości ekologicznej przede wszystkim trzeba odpowiedzieć na pytanie, czy i na ile jest ona częścią ogólnej świadomości społecznej. Jak podkreśla Papuziński [2001: 265-266], świadomość ekologiczna to integralna część świadomości społecznej, a jej odrębność związana jest tylko z pojęciami i zagadnieniami tematycznymi, których dotyczy. W literaturze przedmiotu można wskazać zróżnicowane podejście definicyjne do świadomości ekologicznej:

- Burger [2000: 7] uznaje, że jest to jeden z segmentów świadomości społecznej, na który składa się wiele elementów warunkowanych w różny sposób. Świadomość ekologiczna jest w tym ujęciu zespołem informacji i przekonań na

¹ Etyka antropocentryczna, w klasycznym ujęciu, stawia człowieka, jako miarę wszystkich rzeczy. Jednak w dyskusji nad etycznymi podstawami rozwoju zrównoważonego pojawia się nieco inne podejście do antropocentryzmu, według którego człowiek, jako byt psychofizyczny, zajmuje uprzywilejowaną pozycję wśród wszystkich stworzeń, jednak relacje ludzkich zachowań do świata przyrody charakteryzuje: symbioza, kontemplacja oraz odpowiedzialność i kreatywne działanie, na podstawie zasobów przyrody [porównaj: Ślipko, Zwoliński 1999; Klimski 2014].

- temat środowiska naturalnego oraz postrzeganiem związków między stanem i charakterem środowiska naturalnego a warunkami i jakością życia człowieka.
- Czaja [2009: 203] za *świadomość ekologiczną* uznaje całokształt: wartości, idei, postaw, poglądów, przekonań i opinii wspólnych dla grup społecznych, określający sposób myślenia danej grupy (i jej poszczególnych członków) o problemach ekologicznych oraz kształtujący relacje między człowiekiem a środowiskiem przyrodniczym. W tym podejściu świadomość ekologiczna stanowi fundament dla sposobu gospodarowania w środowisku i korzystania z jego zasobów.
 - Poskrobko [2007: 61] zauważa, że *świadomość ekologiczną* można rozpatrywać w ujęciu węższym (bardziej aksjologicznym), jako stan wiedzy, poglądów i wyobrażeń ludzi o roli środowiska w życiu człowieka, w tym na temat antropogenicznego wpływu na środowisko. W tym podejściu zwraca się uwagę także na stan wiedzy o sposobach i narzędziach zarządzania użytkowaniem, ochroną i kształtowaniem środowiska. W podejściu szerszym (uwzględniającym kontekst rozwoju społeczeństwa i okresu historycznego) świadomość ekologiczna oznacza całokształt uznawanych idei, wartości, opinii o środowisku, jako miejscu życia i rozwoju człowieka.

Przytoczone powyżej ujęcia definicyjne wskazują, że kształtowanie oraz wzmacnianie świadomości ekologicznej jest procesem złożonym i zależy od wielu czynników, wśród których wyróżnić można: własne (jednostkowe) postawy i doświadczenia oraz instrumenty społecznego oddziaływania [Poskrobko 2007: 61-62; Nycz-Wróbel 2012: 64].

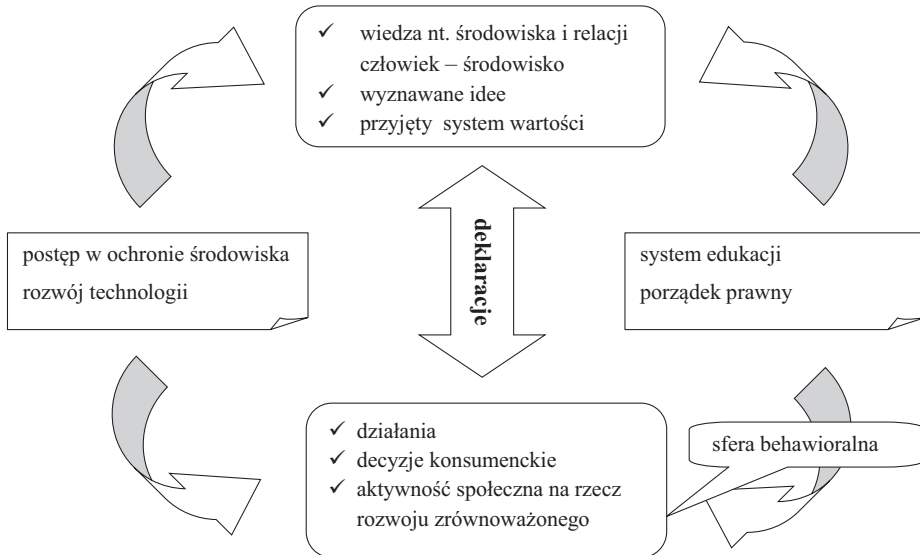
Pierwsza grupa czynników związana jest z wyznawaniem idei oraz przyjęciem określonego systemu wartości i norm moralnych. W drugiej grupie można wskazać instrumenty formalne i nieformalne. Do formalnych instrumentów społecznego oddziaływania na kształtowanie świadomości ekologicznej zaliczyć należy przede wszystkim wymogi prawa², dostęp do informacji o środowisku³ oraz edukację formalną. Instrumenty nieformalne związane są z edukacją nieformalną, działaniami informacyjnymi i promocyjnymi oraz naciskiem (lobbingiem) społecznym⁴.

² W tym miejscu warto zauważyć, że Polska uznawana jest za kraj, w którym zasada rozwoju zrównoważonego ma mocne podstawy formalne i prawne (zapis w *Konstytucji*, definicja w *Ustawie Prawo ochrony środowiska*, bezpośrednie odniesienie w prawodawstwie związanym z planowaniem i zagospodarowaniem przestrzennym). Mimo to w praktyce jest słabo implementowana i ugruntowana, na co wpływ ma m.in. niewystarczająca edukacja na rzecz rozwoju zrównoważonego i jej słabe powiązania z innymi dziedzinami. Ponadto mimo zapisów prawnych, egzekucja stosowania poszczególnych przepisów napotyka także na wiele przeszkód [porównaj: Nowak 2017: 55-65].

³ Nie chodzi tylko o zapewnienie samego dostępu, ale także o to, żeby dostępne informacje były wiarygodne, sprawdzone i/lub przetworzone (przygotowane) w taki sposób, żeby nie budziły wątpliwości interpretacyjnych.

⁴ Ta grupa narzędzi jest bezpośrednio związana z kapitałem społecznym.

Podsumowując należy wskazać, że świadomość ekologiczna powstaje na styku wielu obszarów, które są domeną zarówno działania władz publicznych, jak i podmiotów społecznych (ryc. 1). Poziom świadomości ekologicznej manifestuje się przede wszystkim przez działanie, czyli element behawioralny, który wynika z komponentów poznawczych i emocjonalnych.

Ryc. 1. Świadomość ekologiczna w ujęciu elementów składowych i procesów na nią wpływających

Źródło: Opracowanie własne.

2. Definiowanie i rodzaje kapitału społecznego

Kapitał społeczny to podstawa społeczeństwa obywatelskiego, *governance*, ale także warunek dobrobytu i dobrostanu, czyli dwóch kluczowych elementów koniecznych do pełnego wdrażania rozwoju zrównoważonego zarówno jednostek, jak i społeczeństwa. To także warunek rozwoju społeczno-gospodarczego jednostek lokalnych, regionów i państw, przesądzający coraz częściej o przewadze konkurencyjnej. Wynika to z faktu, że jak podkreśla Sztompka [2010: 45], *kapitał społeczny* to jest to, co w społeczeństwie najważniejsze, to tkanka społeczna zbudowana z relacji międzyludzkich, więzi i stosunków społecznych.

Zainteresowanie naukowe kapitałem społecznym na szeroką skalę, występuje od lat 80. XX w., a popularyzacja pojęcia związana jest z publikacjami P. Bourdieu, R. Putnama, J. Colemana, w Polsce zaś z pracami P. Sztompki i J. Czapińskiego. Z czasem problematyka kapitału społecznego zaczęła być podejmowana i rozwijana przez

różne dziedziny wiedzy, co przyczyniło się do wielości podejść, definicji i sposobów pomiaru [Theiss 2007: 12-13]. Z punktu widzenia tematyki prezentowanego opracowania kluczowe jest podejście socjologiczne (skupiające się na badaniach dotyczących norm społecznych, zaufania oraz sieci zaangażowania obywatelskiego) oraz nauk politycznych (w tym szczególnie wątki dotyczące oddziaływania i znaczenia współpracy instytucji, a także wpływu kapitału społecznego na system demokracji, ograniczanie ubóstwa oraz wdrażanie rozwoju zrównoważonego, w tym przez partnerstwa⁵).

Analiza literatury przedmiotu pozwala wyróżnić kilka ujęć definicyjnych kapitału społecznego wiążących się z rozwojem zrównoważonym:

- Fukuyamy [1997: 39, 2001], który *kapitał społeczny* utożsamia z zaufaniem i zdolnością wynikającą z rozpowszechniania zaufania w obrębie społeczeństwa lub jego części. Podkreśla, że kapitał społeczny stanowi także nieformalną normę współpracy pomiędzy jednostkami.
- Putnama [1995, 2008], traktującego kapitał społeczny jako dobro publiczne, na które składają się: zaufanie, normy oraz sieci stowarzyszeń ułatwiające kooperacje oraz osiąganie wspólnych korzyści. Putnam podkreśla też znaczenie i wartość formalnej integracji przez udział w organizacjach – w ten sposób jego zdaniem budują się relacje, zaufanie oraz wzrasta gotowość do współdziałania na rzecz społeczności i dobra wspólnego. Co ważne kapitał społeczny zawsze powstaje jako efekt relacji, synergii, to jest coś co spaja. W pracach Putnama pojawia się rozróżnienie na kapitał społeczny wiążący (sieci, relacje dotyczą ludzi, którzy wcześniej dobrze się znali) i pomostowy (spajający ludzi i grupy wcześniej sobie obce).
- Kaźmierczaka [2007: 47] traktującego *kapitał społeczny* jako dobro klubowe, tworzone przez jednostki powiązane sieciami. W tym ujęciu kapitał społeczny staje się podstawą podejmowanej współpracy i osiągania celów, które w innym przypadku nie mogłyby zostać zrealizowane lub ich realizacja wymagałaby poniesienia znacznie wyższych kosztów. Dzieje się tak, ponieważ w sieci powiązań jednostki tworzą i wymieniają zasób, jakim są dobra: symboliczne (np. wiedza, informacje, idee, przekonania), materialne (np. przedmioty, waluta) i emocjonalne (np. szacunek, sympatia, empatia). W takim ujęciu kapitał społeczny powoduje też powstawanie grup charakteryzujących się komplementarnymi umiejętnościami, a wymianę dóbr może katalizować i przyspieszać Internet, w tym media społecznościowe.

Kapitał społeczny oznacza zawsze więzi, sieci, powiązania, które mogą mieć różny charakter (mówi się nawet o kapitale społecznym otwartym i zamkniętym), stąd też wyróżnia się [Sierocińska 2011: 73-79]:

⁵ Takie podejście widoczne jest w celach zrównoważonego rozwoju zapisanych w Agendzie 2030 [Agenda Rozwoju 2030 2016].

- *Kapitał społeczny inkluzyjny*, czyli spajający, oparty na silnej lojalności wewnątrz grupy. Jest charakterystyczny dla homogenicznych grup, przypomina więzi, które panują w rodzinie, prowadzi do zamknięcia na konkurencyjne wizje kulturowe, oparty jest na silnej lojalności wewnątrz grupy. Do pomiaru tego typu kapitału społecznego można stosować takie wskaźniki, jak: liczba stowarzyszeń, klubów do których konieczne jest wprowadzenie przez innych członków i powiązania wewnątrz nich, odsetek osób, które odpisały w zeznaniu podatkowym kwoty na organizacje pożytku publicznego, liczbę spotkań czy to wewnątrz rodziny czy wewnątrz grupy, z którą dana jednostka czuje się powiązana.
- *Kapitał społeczny ekskluzywny*, czyli łączący – to więzi ukierunkowane na wewnątrz, mniej intensywne niż w przypadku kapitału inkluzyjnego, ale bardziej otwarte na inne wzorce kulturowe, charakteryzuje więc grupy heterogeniczne. Badać go można za pomocą: liczby stowarzyszeń, świadomości obywatelskiej i partycypacji politycznej (np. frekwencja wyborcza, udział w konsultacjach, odsetek osób głoszących w budżecie partycypacyjnym).

Zarówno opracowania teoretyczne, jak i prowadzone badania podkreślają korzyści, które z kapitału społecznego wynikają dla społeczeństwa i jednostki, dlatego też podejmowane są działania sprzyjające tworzeniu i wzmocnieniu kapitału społecznego. Problematyka ta dostrzegana jest także w dokumentach strategicznych, stanowiących podstawy systemu programowania rozwoju z uwzględnieniem zasady rozwoju zrównoważonego. *Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020* [2013: 37] podkreśla, że *kapitał społeczny* to zdolność obywateli do mobilizacji i łączenia zasobów, która sprzyja kreatywności oraz wzmocnia wolę współpracy i porozumienia w osiągnięciu wspólnych celów. Zdolność ta wynika z zaufania, przyjętych i obowiązujących norm oraz wzorów postępowania. Wzmocnienie kapitału społecznego wpisane jest także w cele *Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego* [2010] oraz *Strategii na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju* [2017].

3. Świadomość ekologiczna i kapitał społeczny jako elementy ładu zintegrowanego

Rozwój zrównoważony, jako koncepcja i idea, rozwijany jest od końca lat 60. XX w. Można wykazać, że ewoluje on wraz z pojawiającymi się wyzwaniem i problemami rozwoju globalnego, ale niezmienny pozostaje cel nadrzędny, czyli dążenie do osiągnięcia ładu zintegrowanego, rozumianego jako pozytywny stan docelowy zmian rozwojowych. Ład zintegrowany zakłada łączenie w spójny, niesprzeczny sposób ładów składowych, czyli ładu: społecznego, ekonomicznego (gospodarczego), środowiskowego (jako trzech głównych) oraz ładu instytucjonalno-politycznego i przestrzennego [Borys 2011]. Zintegrowane podejście do rozwoju zrównoważonego

jest wyraźnie widoczne w celach przyjętych do realizacji w Agendzie 2030, gdyż z 17 zapisanych w niej celów większość dotyczy więcej niż jednego aspektu rozwoju zrównoważonego.

To podejście sprawia, że pomiar osiągnięcia ładu zintegrowanego jest przedsięwzięciem trudnym, ponieważ albo należałoby stosować wskaźniki syntetyczne, zintegrowane, albo należy dokonywać pomiaru dla każdego z łądów rozwoju zrównoważonego oddzielnie. Ponieważ przedmiotem zainteresowania opracowania jest świadomość ekologiczna i kapitał społeczny (które łączą się z różnymi elementami ładu zintegrowanego), to poszukując zależności i wpływu świadomości ekologicznej i kapitału społecznego na wdrażanie rozwoju zrównoważonego zastosowano to drugie podejście. W tym celu przeanalizowano moduł wskaźników rozwoju zrównoważonego GUS, w kontekście powiązania ze wskaźnikami dotyczącymi świadomości ekologicznej i kapitału społecznego. Wskaźniki rozwoju zrównoważonego, które od 2015 r. stosuje GUS do pomiaru postępu w zakresie wdrażania rozwoju zrównoważonego, to zbiór 101 wskaźników⁶, podzielonych na 4 łądy (tab. 1). W porównaniu do 2011 r. jest o 25 wskaźników więcej, w tym największy wzrost dotyczy wskaźników związanych z łądem gospodarczym (o 10).

Tabela 1

Wskaźniki rozwoju zrównoważonego w odniesieniu do poszczególnych elementów ładu zintegrowanego

Ład rozwoju zrównoważonego	Liczba wskaźników 2011 r.	Liczba wskaźników 2015 r.
Społeczny	26	31
Gospodarczy	19	29
Środowiskowy	24	29
Instytucjonalno-polityczny	7	12
Razem	76	101

Źródło: Opracowanie na podstawie: [Wskaźniki zrównoważonego rozwoju Polski 2015] tab. 1 i 2).

Biorąc pod uwagę definicyjne ujęcia, wskaźniki dotyczące świadomości ekologicznej oraz kapitału społecznego, teoretycznie mogłyby pojawiać się w każdym z opomiarowanych łądów tworzących ład zintegrowany. W praktyce, wykonana analiza wskazuje, że tylko niewielki odsetek (12,8%) ze wszystkich 101 wskaźników rozwoju zrównoważonego dotyczy świadomości ekologicznej (i to w ujęciu postaw) oraz kapitału społecznego (tab. 2). Na 6 wskaźników zakwalifikowanych jako odnoszące się do świadomości ekologicznej, 2 dotyczą sfery społecznej a 4 gospodarczej. W obu

⁶ W 2011 r. moduł wskaźników rozwoju zrównoważonego obejmował 76 wskaźników, w tym najwięcej związanych z łądem społecznym i środowiskowym.

przypadkach wskaźniki te dotyczą postaw będących, jak należy przypuszczać, efektem wiedzy oraz zachęt prawnych i ekonomicznych. Wskaźniki kapitału społecznego dotyczą tylko jednej sfery, tj. instytucjonalno-politycznej. Wszystkie 7 wskaźników związanych jest z aktywnością obywatelską, partycypacją i współuczestnictwem.

Tabela 2

Wskaźniki dotyczące świadomości ekologicznej (ŚE) i kapitału społecznego (KS) w module wskaźników rozwoju zrównoważonego, w odniesieniu do poszczególnych elementów ładu zintegrowanego

Ład rozwoju zrównoważonego	Wskaźniki ŚE liczba, wskaźniki	Wskaźniki KS liczba, wskaźniki
Spoleczny Wskaźniki związane z dziedzina Wzorce konsumpcji	2, wskaźniki: <ul style="list-style-type: none"> • Struktura samochodów osobowych według grup wieku, • Zużycie energii elektrycznej w gospodarstwach domowych • na 1 mieszkańca 	0
Gospodarczy Wskaźniki związane z dziedzina Innowacyjność oraz Wzorce produkcji	4, wskaźniki: <ul style="list-style-type: none"> • Wskaźnik ekoinnowacyjności, • Udział powierzchni użytków rolnych gospodarstw ekologicznych w powierzchni użytków rolnych ogółem, • Organizacje ze środowiskowym Systemem Ekozarządzania i Audytu EMAS, • Odsetek zielonych zamówień publicznych 	0
Środowiskowy	0	0
Institutionalno-polityczny Wskaźniki związane z dziedzina Społeczeństwo obywatelskie – otwartość i uczestnictwo oraz Aktywność obywatelska	0	7, wskaźniki: <ul style="list-style-type: none"> • Frekwencja w wyborach parlamentarnych oraz samorządowych, • Odsetek osób korzystających z Internetu w kontaktach • z administracją publiczną, • Wskaźnik zaufania, • Odsetek osób angażujących się w wolontariat
Razem	6	7

Świadomość ekologiczna i kapitał społeczny to także elementy, które wpływają na subiektywną ocenę jakości życia (czyli celu nadrzędnego wdrażania rozwoju zrównoważonego). W badaniu nt. jakości życia w Polsce, bierze się pod uwagę 9 elementów, tj. 1) materialne warunki życia, 2) pracę (główny rodzaj aktywności), 3) zdrowie, 4) edukację, 5) czas wolny i relacje społeczne, 6) bezpieczeństwo ekonomiczne i fizyczne, 7) państwo i podstawowe prawa, aktywność obywatelska, 8) jakość środowiska w miejscu zamieszkania, 9) subiektywny dobrobyt [*Jakość życia w Polsce 2015*]. Odniesienie do świadomości ekologicznej i kapitału społecznego występuje w następujących obszarach:

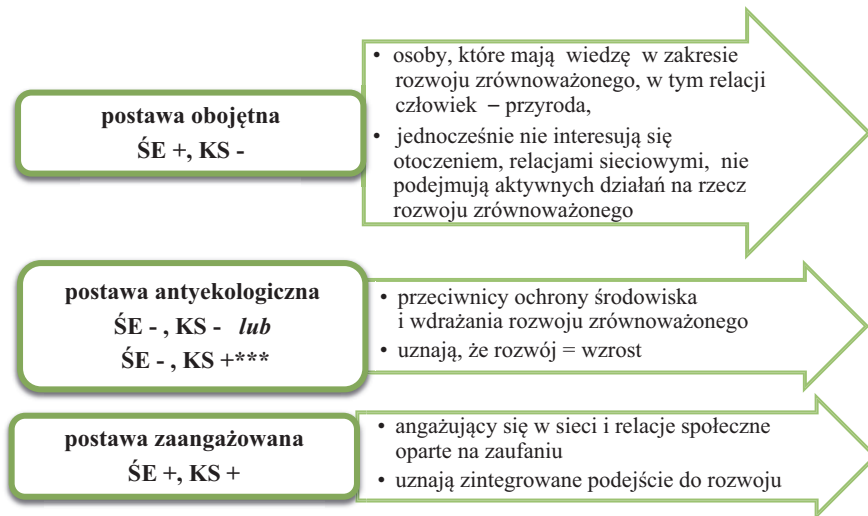
- czas wolny i relacje społeczne (KS – wskaźniki: osoby świadczące indywidualnie pracę niezarobkową, praca na rzecz innych; możliwość uzyskania wsparcia od innych osób; zaufanie do innych osób);
- państwo i podstawowe prawa, aktywność obywatelska (KS – wskaźniki: zaufania do: sejmu, senatu, władz lokalnych, policji, sądów; frekwencja w wyborach do sejmu; osoby świadczące wolontariat w organizacjach);
- jakość środowiska w miejscu zamieszkania (SE – wskaźnik: zadowolenie z terenów rekreacyjnych i zielonych);
- subiektywny dobrobyt (wskaźniki przynajmniej częściowo odnoszące się do KS i ŚE: zadowolenie z życia ogólnie rzecz biorąc; złożony wskaźnik dobrego samopoczucia; poczucie sensu w życiu).

Podsumowując należy stwierdzić, że wdrażanie rozwoju zrównoważonego to osiągnięcie ładu zintegrowanego i wysokiej jakości życia, a podstawę do tych działań stanowi wiedza na temat rozwoju zrównoważonego, świadomość relacji zachodzących pomiędzy poszczególnymi sferami (ładami) oraz zaangażowanie społeczne.

Zamiast podsumowania

Trudno nie zgodzić się ze stwierdzeniem, że rozwój zrównoważony jest drogą ku przyszłości, a klasyczna triada ładów (aspektów): społecznego, gospodarczego i środowiskowego, powinna być oparta na refleksji filozoficznej i etycznej [Pawłowski 2017: 56-57]. Jednocześnie biorąc pod uwagę, że współcześnie żyjemy w erze społeczeństwa informacyjnego i w coraz większym stopniu angażujemy się w wytwarzanie i przetwarzanie informacji oraz tworzenie relacji sieciowych (czy to z wykorzystaniem mediów społecznościowych, czy w realnej rzeczywistości) [Libertowska 2013], należy uznać, że wiedza (w tym informacja), postawy (wynikające z przyjętego systemu normatywnego) oraz relacje społeczne (opierające się na zaufaniu, tworzeniu grup i budowaniu dobra wspólnego) będą determinowały implementowanie rozwoju zrównoważonego.

Jeśli tak, to możemy wskazać trzy typy postaw wobec wdrażania rozwoju zrównoważonego, które wynikają z poziomu świadomości ekologicznej i kapitału społecznego (ryc. 2).

*** w tym ujęciu wysoki poziom kapitału społecznego dotyczy tzw. kapitału wykluczającego (szarego) kiedy silne więzi występują tylko w grupie, służąc osiągnięciu celów tylko przez jej członków a nie budowaniu dobra wspólnego – więzi takie mogą występować w organizacjach, grupach kontestujących potrzebę działania na rzecz środowiska, ochrony przyrody, czy przyszłych pokoleń.

Ryc. 2. Postawy wobec wdrażania rozwoju zrównoważonego wynikające ze świadomości ekologicznej i kapitału społecznego

Źródło: Opracowanie własne.

Studia literatury przedmiotu, prowadzone badania i dociekania teoretyczne wskazują, że kapitał społeczny wpływa na rozwój gospodarczy i poprawę jakości życia, choć trudno to jednoznacznie, empirycznie udowodnić. Jednocześnie, zarówno świadomość ekologiczna, kapitał społeczny, jak i rozwój zrównoważony to kategorie wieloznaczniowe, trudne do pomiaru i badania relacji między nimi zachodzących.

Liczne praktyczne przykłady wskazują jednak, że wiedza o funkcjonowaniu środowiska, w którym żyje i gospodaruje człowiek, kształtowanie norm zachowań wobec przyrody, zaufanie i współpraca, pozwalają na skuteczniejsze wdrażanie zasad rozwoju zrównoważonego (np. zasady sprawiedliwości między i wewnątrzgeneracyjnej, a także zasady partycypacji). Dlatego wydaje się, że żeby zwiększyć skuteczność wdrażania rozwoju zrównoważonego konieczne jest budowanie świadomości ekologicznej i wzmacnianie kapitału społecznego, ale jako procesów równoważnych, przenikających się oraz wskazywanie możliwości godzenia ochrony przyrody z rozwojem gospodarczym i społecznym, tak żeby w przyszłości urzeczywistnić koncepcje *homo sustinens*, czyli człowieka gospodarującego w warunkach rozwoju zrównoważonego, dokonującego wyborów konsumenckich w taki sposób, żeby jak najmniej wpływać na środowisko [Kiełczewski 2016]. W związku z powyższym, za najważniejsze zadanie

w tym względzie należy uznać potrzebę budowania i wspierania *trzeciego sektora* (organizacji społecznych), które same stanowią podstawę społeczeństwa obywatelskiego, pobudzają do wdrażania rozwoju zrównoważonego oraz mogą się włączyć w edukację nieformalną i w ten sposób uczestniczyć także w kształtowaniu społecznej świadomości ekologicznej.

Literatura

- Agenda Rozwoju 2030*, 2016, [<http://stat.gov.pl/zrownowazony-rozwoj/agenda/>], dostęp: 2017-11-25].
- Borys T., 2011, *Zrównoważony rozwój – jak rozpoznać ład zintegrowany*. Problemy Ekorozwoju, t. 6, nr 2: 75-81.
- Burger T., 2000, *Świadomość ekologiczna społeczeństwa polskiego u progu XXI wieku. Raport 1/2000*, Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa.
- Czaja S., 2009, *Informacja jako podstawa kształtowania zrównoważonego rozwoju i gospodarki opartej na wiedzy*, [w:] *Zrównoważony rozwój gospodarki opartej na wiedzy*, B. Poskrobko (red.). Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok.
- Fukuyama F., 1997, *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa – Wrocław.
- Fukuyama F., 2001, *Social Capital, Civil Society and Development*. „Third World Quarterly”, t. 22, nr 1: 7-20.
- Jakość życia w Polsce*, edycja 2015, GUS, Warszawa.
- Kaźmierczak T., 2007, *Kapitał społeczny a rozwój społeczno-ekonomiczny – przegląd podejść*, [w:] *Kapitał społeczny, ekonomia społeczna*, T. Kaźmierczak, M. Rymsza (red.). Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- Kiełczewski D., 2016, *Racjonalność człowieka gospodarującego w ujęciu koncepcji homo sustinens*. Prace Naukowe UE we Wrocławiu, nr 449: 269-276.
- Klimski M., 2014, *Antropocentryczna a biocentryczna koncepcja etyki środowiskowej na przykładzie ujęć Tadeusza Ślipki i Zdzisławy Piątek*. Rocznik Tomistyczny, 3: 187-202.
- Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020. Regiony, miasta, obszary wiejskie*, 2010, MRR, Warszawa.
- Legutko-Kobus P., 2013, *Akceptacja i społeczne przyzwolenie dla wdrażania rozwoju zrównoważonego*, [w:] *Gospodarka regionalna i lokalna a rozwój zrównoważony*, Z. Strzelecki, P. Legutko-Kobus (red.). Studia KPZK PAN, t. CLII, Warszawa: 313-325.
- Libertowska A., 2013, *Kapitał społeczny w rozwoju społeczeństwa informacyjnego. Podejście sieciowe*. Optimum. Studia Ekonomiczne, nr 4 (64): 93-104.
- Nasza wspólna przyszłość*, 1991, *Raport Światowej Komisji do spraw Środowiska i Rozwoju*, PWN, Warszawa.

- Nowak M. J., 2017, *Niesprawność władz publicznych a system gospodarki przestrzennej*. Studia KPZK PAN, t. CLXXV, PAN, Warszawa.
- Nycz-Wróbel J., 2012, *Świadomość ekologiczna społeczeństwa i wynikające z niej zagrożenia środowiska naturalnego (na przykładzie opinii mieszkańców województwa podkarpackiego)*. Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej, nr 286, Ekonomia i Nauki Humanistyczne, z. 19 (3): 63-75.
- Papuziński A., 2001, *Świadomość ekologiczna a kultura. Próba systematyzacji ujęć świadomości ekologicznej w kontekście relacji akceptowanie – respektowanie wartości*, [w:] *Ochrona środowiska społeczno-przyrodniczego w filozofii i teologii*, J. Dołęga, J. Czartoszewski, A. Skowroński (red.). Wyd. UKSW, Warszawa.
- Pawłowski A., 2017, *Rozwój zrównoważony – największe wyzwanie XXI wieku*, [w:] *Theoria i praxis zrównoważonego rozwoju. 30 lat od ogłoszenia Raportu Brundtland*, R. F. Sadowski, Z. Łepko (red.). Towarzystwo Naukowe Franciszka Salezego, Warszawa: 53-64.
- Poskrobko B., 2007, *Teoretyczne podstawy budowy systemu zarządzania środowiskiem*, [w:] *Zarządzanie środowiskiem*, B. Poskrobko (red.). PWE, Warszawa.
- Putnam R., 1995, *Budowanie sprawnej demokracji. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*. Wyd. Znak, Kraków.
- Putnam R., 2008, *Samotna gra w kręgle: upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*. Wyd. Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Rogall H., 2010, *Ekonomia zrównoważonego rozwoju. Teoria i praktyka*. Zysk i S-ka Wyd. Poznań.
- Sierocińska K., 2011, *Kapitał społeczny. Definiowanie, pomiar, typy*. Studia ekonomiczne, nr 1 (LXVIII): 69-86.
- Stasiak M., 2013, *W kierunku wspólnotowości, czyli o etosie homo cooperativus*. Humanum, Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne, nr 11(2): 217-228.
- Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)*, 2017, Ministerstwo Rozwoju, Warszawa.
- Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020*, 2013, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa.
- Sztompka P., 2010, *O pojęciu kapitał społeczny*. Małopolskie Studia Regionalne, nr 1/18, Departament Polityki Regionalnej, Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego.
- Ślipko T., Zwoliński A., 1999, *Rozdroża ekologii*. WAM, Kraków.
- Theiss M., 2007, *Krewni – znajomi – obywatele. Kapitał społeczny a lokalna polityka społeczna*. Wyd. Adam Marszałek, Toruń.
- Tyburski W., 2011, *Etyka środowiskowa i jej wkład w budowanie świadomości sprzyjającej wdrażaniu idei zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Zasady kształtowania postaw sprzyjających wdrażaniu zrównoważonego rozwoju*, W. Tyburski (red.). Wyd. Naukowe UMK, Toruń.
- Wskaźniki zrównoważonego rozwoju Polski 2015*, 2015, US Katowice.